

Ольга ГРЕБНИЦЬКА,

*учитель української мови і літератури
Чернігівського ліцею з посиленою
військово-фізичною підготовкою,
заслужений вчитель України*

**«КАВКАЗ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА –
«ОГНИСТА ІНКЕКТИВА» ПРОТИ
«ТЕМНОГО ЦАРСТВА»**

«Кавказ» Т. Шевченка – це своєрідний творчий імпульс, «огниста інвектива» проти «темного царства», за визначенням Івана Франка, «найкраще свідoctво могутнього всеобіймаючого щиролюдського почуття нашого поета».

У гостро викривальному тексті «Кавказу» Великий Кобзар дає перспективу на тисячу років, аби зрозуміти, як ненаситний двоголовий орел загарбував вільні народи. Ні від Байрона, ні від Міцкевича ми не почуємо так про якийсь народ, як у Т. Шевченка – реаліста.

До речі, рукопис поеми «Кавказ» Тарас Шевченко переслав пізніше Адаму Міцкевичу через свого знайомого, члена Кирило-Мефодіївського братства Миколу Савича, який їхав за кордон. Відомо, що рукопис було вручено вельмишановному польському поетові в Парижі.

Поему «Кавказ» написано в 1845 році, 179 років тому, а текст звучить начебто породжений нинішнім становищем України, якій доводиться ось уже 758-й день (на 22 березня 2024) пити «з московської чаші московську отруту» на нашій рідній землі, де лютує людське горе, ллються криваві людські сльози. Вражає в поемі «Кавказ» історична точність подробиць конкретного документального дійства – найправдивіша інформація про Кавказьку війну російського царату, який запровадив трагічні бурхливі баталії на Кавказі серед горців із 1817-го по 1864-й рік (упродовж 47 років Кавказ був перетворений Росією на гігантську м'ясорубку, був оголошений полем честі і слави «доблесного» російського воїнства, ставав місцем здобування чинів, орденів, кар'єр, майна...). «Непросвіщенні» горці, за Тарасом Шевченком, мислять глибше і проникливіше, ніж будь-який людинолюбний генерал. Крилатими стають і сьогодні слова Т. Шевченка: «Тільки дайте себе в руки взяти!»

Т. Шевченко коментує зворушливий монолог, як своєрідний тріумфальний виклик росіянам:

До нас в науку! ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми християне; храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! чом ви нам
Платить за сонце не повинні! –
Та й тільки ж то! ми не погане,

Ми настоящі християне,
Ми малим ситі!.. А зате!
Якби ви з нами подружили,
Багато б дечому навчились!
У нас же й світа, як на те –
Одна Сибір неісходима,
А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
Од молдованина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

Кобзарева оцінка Кавказької війни звучала грізним присудом російському самодержавно-мілітаристському режиму. Як відомо, приводом до написання «Кавказу» була звістка про загибель у бою з горцями офіцера і художника, уродженця села Линовиця Прилуцького району, що на Чернігівщині, Якова де Бальмена, друга Тараса Шевченка. У 1845 році 31-річний Т. Шевченко закінчив Академію мистецтв і поїхав в Україну для постійної роботи. Народження поеми «Кавказ» Василь Шевчук у романі «Син волі» пов'язує із відвіданням Тарасом Шевченком Суботова й Чигирина. Споглядаючи на чудові українські ландшафти, на місця козацької слави, уява Кобзаря під враженням трагічної смерті від царської кулі 32-річного Якова де Бальмена спроектувала незнайомі кавказькі краєвиди:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день божий добрі ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, –
Воно знову оживає
І сміється знову.

Схвильований Тарас перечитав написане, поглянув на Чигирин, на сяючу під сонцем річку Тясмин і човен, що плыв по ній, і дописав:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.

Образ легендарного Прометея Т. Шевченко використав як символ мужності, нескореності, незламності горців, яких нізачо не переможуть російські гнобителі.

Кобзар співчуває Якову де Бальмену, приреченому на служіння ворогові:

І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката, довелось пролить
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту!

У цьому уривку йдеться про без вини винного, про безвихідь доброї і чесної людини.

Після закінчення Кримської війни Росія зосередила всі свої сили на Кавказі, куди була кинута двісті п'ятдесятитисячна армія. Визвольна удавка стягувалася на горлі Кавказу дедалі все тугіше. Тому у фіналі Шевченкового «Кавказу» зазвучало:

... тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле, і море.

Т. Шевченко-мислитель ніколи не мирився зі звичним для росії блюзнірством. У «Кавказі» звучить оскарження фундаментального лицемірства в Бога вкраденої церкви, поставленої на службу системі тотального обману і розбою:

По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті.
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!
За кого ж ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.
Храми, каплиці, і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом твоїм
Неутомленіє поклони.
За кражу, за войну, за кров,
Щоб братню кров пролити, просять
І потім в дар тобі приносять
З пожару вкрадений покров!!

Тарас Шевченко гірко застерігає: «Не нам на прю з тобою стати!» Кобзар живе Богом, поет міряє Його велич незмірною мірою, тому й повертає Йому (Господові) Його власні глаголи:

Не нам на прю з тобою стати!
Не нам діла твої судить!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати знущаються на нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?

І нам даси жити!
 Ми віруєм твоїй силі
 І духу живому.
 Встане правда! встане воля!
 І тобі одному
 Помоляться всі язики
 Вовіки і віки.
 А поки що течуть ріки,
 Кривавії ріки!

І хоч усі Шевченкові зворушливі сумніви й терзання залишаються в межах християнської віри і більше поетові ні до кого звертатися, як до Бога, – усе-таки Кобзар гостро порушує полемічний мотив як емоційний протест проти використання ідеї християнства для політичного гегемонізму:

...У нас
 Святу Біблію читає
 Святий чернець і научає,
 Що цар якийсь-то свині пас
 Та дружню жінку взяв до себе,
 А друга вбив. Тепер на небі.
 От бачите, які у нас
 Сидять на небі!

Шевченків «Кавказ» є не тільки сатирою на державних фарисеїв, поетичним памфлетом проти державних розбійників, а й плачем над їхніми жертвами, скорботним словом про горе матерів, батьків, сестер, удів, наречених:

...Лягло костьми
 Людей муштрованих чимало.
 А сльоз, а крові? напоїть
 Всіх імператорів би стало
 З дітьми і внуками, втопить
 В сльозах удов'їх. А дівочих,
 Пролитих тайно серед ночі!
 А матерніх гарячих сльоз!
 А батькових, старих, кривавих,
 Не ріки – море розлилось,
 Огненне море!

Інтелігенція народів Кавказу вирізняла й визнає Тараса Шевченка, адже він так самобутньо й щиро сказав про Кавказ. Чимало спорідненого із Шевченковим «Кавказом» можна знайти у Ф. Шиллера, який писав у «Вільгельмі Телль» про волелюбних горців Альп, творців Швейцарії.

Т. Шевченка «Кавказ» – це гротескно-патетична сатира («гротеск»–хімерно-незвичайний, «патетичний» – чутливо-пристрасний), що відображає дійсність, яка підлягає різкому осудливому осміюванню негативного процесу.

Шевченкове оголене серце б'ється серед тяжких кривд історичного конфлікту, думка кидається від розпачу до віри, і знову – до розпачу. Кобзареве слово спалахує то святим гнівом, то сумовито-гірким сміхом, то розпростертим співчуттям, емпатією, то тяжкою сльозою, то криком-осудом.

Шевченків Бог – справедливий, Бог усіх, хто хоче правди і свободи.

По-своєму Сергій (Самвел) Нігоян, етнічний вірменин, увібрав гостроту відчуттів і думок Великого Кобзаря, емоційно, оголеним нервом в останню передсмертну мить юнак із українським серцем 22 січня 2014 року, у найтяжчі дні Майдану, зворушливо промовив мудрий крилатий вислів із «Кавказу», уболіваючи за Богом бережену нашу рідну Україну, звертаючись до патріотів-сучасників:

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Шевченків біль – це разючий біль за всіх невинних, за «розриті могили» в степу, за всі безневинні жертви кавказького злочину російської імперії. Ми пам'ятаємо «Кавказ» Т. Шевченка, коли згадуємо й розтерзаний чеченський Грозний узимку 1994-1995-го «найгуманнішими» у світі російськими нелюдами.

Російські лжеінтернаціоналісти й сьогодні керуються своїм злодійкуватим деспотизмом, нечуваною жорстокістю: третій рік у нашій рідній незнищенній Україні триває російсько-українська війна.

Шевченків гнів і його праведний суд спрямований проти росії «як імперії зла», а не проти росії як народу.

На всі провідні мови світу перекладено «Кобзар» Тараса Шевченка. І знову згадується невмирущий «Кавказ»...

Є у світовій поезії один твір – «Злодій», написаний канадською індіанською поетесою другої половини XIX століття Полін Джонсон (Текагійонвейк). Цей твір надзвичайно співзвучний із моральним пафосом Шевченкового «Кавказу». Загін білих напав на табір індіан і жорстоко розправився з ними – звичайно ж, як зі «злодіями». Стара індіанка на це відповідає (прислухаймося до українськомовного перекладу Дмитра Павличка):

Ви мій народ пограбували, –
дивіться в це страшне лице,
Зів'яле з голоду! Чи правда,
ми маєм дякувати за це?
Ви нашу зайняли країну,
що ж нам за це хотіли дати?
Що принесли ви нам, крім лиха,
наруги, муки і проклять?
Як заплатили ви за здобич?
Як заплатили за наш край?
Прийшли ви душу рятувати,
а тілу мовили: вмирай!
Геть забирайте вашу віру –
ваш Бог нам ворог, а не друг.
Ви обкрадаєте нам тіло,
ви нам упідлюєте дух.
Віддайте нам країну нашу, отари,
стада і гурти,
Що нашими були, ще доки
ви зволили сюди прийти.
Віддайте спокій нам і щастя!

Це майже те, що і в «Кавказі» (1845 рік) Тараса Шевченка:

До нас в науку! ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!
Ми християне: храми, школи,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана; чом ми вам
Чурек же ваш та вам не кинем,
Як тій собаці! Чом ви нам
Платить за сонце не повинні!..

Ось чому Шевченків «Кавказ» не лише інвектива чи своєрідний ідеологічний памфлет, не лише політична сатира, написана мовою поезії, це гнів, мука і палахкотіння всього Кобзарєвого єства, це розкриття його «Я» у хвилину зворушливого гніву і нестерпного болю, що так близький і зрозумілий нам, українцям, сьогодні, коли чуємо в рідній Україні завивання тривожних сирен і скорботні новини через вторгнення російських агресорів.

Збережімо в пам'яті й голос нашого земляка Олександра Довженка:

«Є в житті кожного народу часи, коли нікому ніщо не прощається, коли всяке добро або зло, зроблене людиною, падає на незримі чаші найтонших терезів історії. Це важкі часи випробувань, коли народу загрожують розорення, рабство і смерть. І щасливий той, хто, винісши народне горе і попрацювавши немало і немало проливши крові на полях битв, може потім сказати собі і світу, що в найстрашнішу годину не було у нього зерна неправди за душею». (10.09.2024-го Олександрові Довженку виповниться 130 років від дня народження).

Слава Україні!
Героям слава!

Література:

1. Дзюба І. «Застукали сердешну волю». Шевченків «Кавказ» на тлі непроминального минулого. Книжка в журналі. Посібник для вчителів українознавства і новітньої історії.
2. Куцевол О. Вивчення життя і творчості Великого Кобзаря через художню рецепцію літературної Шевченкіани: посібник. Вінниця: 2018.
3. Шевченко Т.Г. Зібр. тв.: в 6 т. (вид., автентичне 1-6 томів «Повного зібрання творів у 12 т.») / Тарас Шевченко; редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001.
4. Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія: навчально-методичний посібник / за редакцією Л.І.Мацько. К.: Дивослово, 2020, 520 с.
5. Довженко Олександр. Твори в п'яти томах. Том перший. К.:Дніпро. 1964. 376 с.